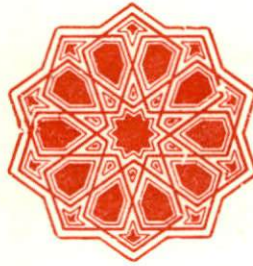

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVI

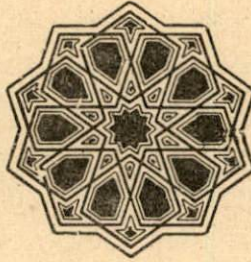
Makalelerin sorumluluđu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVI

FİLOZOFLARIN DÜNYASI VE DİN

Yazan: H.J. PATON

Çeviren: Doç. Dr. Mehmet S. AYDIN

1. Bilim ve Ortak-duyu

“Filozofların dünyası” diye bir şeyden söz etmek, anlamsız ve biraz da tuhaf görülebilir. Filozoflar niçin başkaları gibi olamaz ve ortak duyunun (*common-sense*) sunduğu dünya ile yetinemezler? Her halde bunun, ‘tabii sapma’nın ötesinde bir takım nedenleri olsa gerektir. Bu nedenlerden biri, bilimin ve ortak-duyunun kısa bir süre içinde değişmesidir.

Ortak-duyuya göre dünya, genel olarak katı cisimlerden oluşmuştur. Bu cisimler, farklı zamanlarda farklı renklere bürünebilir, yumuşak ve sert, sıcak ve soğuk olabildikleri gibi, herhangi bir anda belirli bir büyüklük, şekil ve ağırlık kazanabilirler. Fakat şu da bir gerçektir ki, gerek büyüklük, gerek şekil farklı uzaklıklardan ve farklı açılardan bakıldığında farklı görülebilir; ağır olan bir cisim, farklı ellerle tutulduğunda ağırlık bile farklıymış gibi hissedilebilir. Ancak, basit bir ölçme ile bu güçlüklerin üstesinden gelebiliriz. Ölçmek suretiyle bir cismin gerçek ağırlığının, büyüklük ve biçiminin ne olduğu bulunabilir, bunları onun *görünüşteki* büyüklük, ağırlık ve biçimi ile karşılaştırabiliriz. Aslında yuvarlak olan madeni bir paranın, belli bir açıdan bakıldığında ve düzleminde bir değişikliğe gidildiğinde niçin eliplik bir biçimde görüldüğünü basit bir geometri bilgisi ile bile anlayabiliriz.

İşte bu şekilde ölçmek suretiyle belirlenen niteliklere *asıl* veya *birinci derecede* nitelikler adı verilebilir. Fakat, söz gelişi, renk söz konusu olduğunda, gerçek renk veya görünüşteki renk diye bir ayırma gidemeyeceğimiz gibi, ölçmek suretiyle de gerçek rengin ne olduğunu belirleyemeyiz. Ölçerek belirleyemediğimiz niteliklere ise, *tâli* veya *ikinci derecede* nitelikler diyebiliriz. Fakat ortak-duyuya göre, bunlar da cis-

Çevirisini sunduğumuz bu yazı, H.J. Paton’un *The Modern Predicament* (London, George and Allen Ltd., 1955) adlı eserinin bir bölümünü (s. 239-252) oluşturmaktadır.

min gerçek nitelikleridir. Denebilir ki, burada gerçek nitelikler, görünüşteki niteliklerle uyum içindedir. Çimen sâdece yeşil görünmüyor; o, gerçekten yeşildir. Hatta çimenin yalnızca güzel görüldüğüne değil, gerçekten güzel olduğuna bile inanabiliriz. Fakat her şeye rağmen güzellik, yeşillikten farklı bir niteliktir. Öyle görünüyor ki, güzellik, renk ve biçim gibi niteliklerin bir araya gelmesinden oluşmakta ve cisme *üçüncü derecede* bir nitelik kazandırmaktadır.

Bilimin dünyası, birinci derecede niteliklerin oluşturduğu bir dünyadır. Bu, en azından, bilimin ideali ve onun başarılarının sırrı olmaktadır. Bununla beraber bu, sadece çok gelişmiş bilim dallarının, özellikle fiziğin gerçekleştirilmeyi başardığı bir idealdir. Bu bakımdan, bilimle uğraşanların, felsefi açıdan düşünmeye koyuldukları zaman ikinci derecede nitelikleri, hele hele üçüncü derecede nitelikleri gerçek anlamda dikkate almaya yönelmediklerine şaşmamak gerekir. Daha açık bir deyişle, onlara göre, yeşillik, çimenin aslı niteliği değildir; o, yalnızca normal bir insan gözünün retinası üzerinde belli ışık dalgalarının toplanması sonucu ortaya çıkar. Sözkonusu bu ışık dalgaları ölçülebilir; fakat görünmeyen dalgaların yeşil olduklarını söylemek anlamsız olur. Gözle görülebilen renk farklılıklarıyla ilgili olmalarına rağmen, çimenin yeşil görünmesine neden olan dalgaların ölçülmesi, renk olarak yeşilin ölçülmesi demek değildir.

Ortak-duyu açısından bakıldığında, bilim bu ölçme işlemine kolayca koyulmaz gittikçe kontrol edilemeyen bir durum alır. Kolayca "katı" diye adlandırdığımız cisimlerin temelde boş mekânlardan meydana geldikleri görülür. Çünkü cisimler, moleküllere, moleküller de atomlara ayrılmakta ve her atomun da güneş, sistemine benzeyen bir sistemi bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki, Eddigton, masasını iki şekilde gördüğünü söyledi: Biri ortak-duyunun, öteki de bilimsel ölçmenin sunduğu masa. Bu, bilimin dünyası ile ortak-duyunun dünyasının birbirinden farklı olduğunu gösterir. Newton prensibine göre bile ağırlık, cismin bir niteliği olarak görülmemektedir. Einstein'e göre, cismin belli bir büyüklüğü ve şekli bile yoktur. Ortak-duyunun gerçek biçim ve büyüklük diye gördüğü nitelikler, ölçmeyi sağlayan aletin durumuna ve hareket derecesine göre değişir; belli sınırlar içinde değişmek zorundadır da. Bu, ortak duyu düzeyinde, büyüklük ve biçimin, gözlemi yapanın durumuna göre değişmesine, değişmek zorunda olduğuna benzemektedir. Bu görüşe göre, cisimlerin asıl nitelikleri de mutlak olmaktan çıkıp izâfî bir mahiyete bürünmektedir. Bu takdirde de şekil, büyüklük, hareket, enerji ve hatta mekân ve zamana dair bütün sıradan kav-

ramlarımız değişikliğe uğramak, ya da başka kavramlarla yer değiştirmek zorunda kalacaktır. Bugün, atomlardan güneş sistemleri olarak söz etmenin bile artık modası geçmiştir. Nefesimizin kesilmesinde hayret edilecek bir şey yoktur; öyle görünüyorki, yepyeni bir dünyanın içine dalıp gitmekteyiz.

Fakat bu, işin en kötü yanı değildir. Biz, bazı güçlülere rağmen, cisimleri ve onların niteliklerini doğrudan doğruya ve ani olarak kavradığımızı düşünebiliriz. Zaten dış dünyaya ilişkin bütün bilgilerimiz bu düşünceye bağli olarak gelişmiştir. Hatta bir bilim adamının, kullandığı ölçü aletlerini, aşağı yukarı bizim masa ve sandalyeleri dikkate aldığımız şekilde dikkate aldığını düşünebiliriz. Onun bütün ölçüleri, bizce de eninde sonunda görülen ve dokunulan şeylere dayanmak zorundadır. O, bir spetrokopu, üzerindeki renklerin farkına varmadan nasıl kullanabilir? O halde onun ölçtüğü şeyler hakkındaki ifadeleri, daha gevşek bir tarzda da olsa, kullandığı aletler hakkında da kullanılabilir. Bu durum, herhangi bir güçlüğe neden olmasa da, yine de rahatsız edici bir olguyu ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki, son derecede kesin bir ölçme işlemine devam edildiği sürece, nesnelere doğrudan doğruya algılanmanın bir hayalden ibaret olduğunu görürüz. Çimenin rengini ve şeklini doğrudan gördüğümüzü sandığımız zaman gerçekte olan şey, aşağı yukarı şöyledir: Bazı ışınlar, bir yüzeye çarparak gözümüze yansımakta, sinir sistemi yoluyla sonunda beyne ulaşan bir işlemi harekete getirerek renkli bir şekil görmemizi sağlamaktadır. Yani görme, nedensellik bağı ile birbirine bağli olayların oluşturduğu çok ayrıntılı bir zincirin son halkası olmaktadır. Fakat her sonuç, kendisini meydana getiren sebep gibi olmak zorunda değildir. Gördüğümüz renkli şeklin, ilk sebebine en küçük benzerlik gösterdiğini sanmamız için hiçbir makul neden ortada görülmemektedir. Öyle ise, cisimleri doğrudan doğruya algıladığımızı ilişkin kanaatimizi bir yana bırakarak gerçekte şu ya da bu yönden bir ilişki kurup kuramayacağımızı düşünmek zorundayız.

Denebilir ki, bilimsel sonuçlar, kendilerini ortaya çıkaran basamakları bir yana itmek için kullanılamaz. Belki de öyledir. Fakat biz, en azından, neyin olup bittiğine dikkat etmek ve ortaya çıkan problemleri zaman geçirmeden çözmek zorundayız. Bilime olan inancımızı basit bir ölçü içinde dile getirerek problemi çözmeye kalkışmamalıyız. Gerçi bu, zaman zaman başvurulmuş bir yöntemdir. Fakat önce bilim adına inancı reddedip sonra da inanç adına bilime sarılırsak, tuhaf bir yol izlemiş oluruz.

2. Maddecilik

Filozoflar, önlerindeki iki farklı dünya (ortak duyununun ve bilimin sunduğu dünyalar) ile başbaşa kalınca burada kalmayı asla tatmin edici bulmazlar. Onlar, böyle bir parçalı görüşten ve onun neden olduğu zıtlıklardan hoşlanmazlar. Filozofların, akli başında insanlar olarak, bir şeyi iki görmeğe karşı köklü itirazları vardır. Bu durumdan kaçmanın en kolay yolu, bu iki dünyadan birinin hayalden ibaret olduğunu, gerçek olmadığını veya en zandan birini ötekenden çıktığını ve sübjektif olduğunu söylemektir. Bu görüşü öne sürmenin bir yolu, maddeci felsefeyi kabul etmektir.

Maddeci, müsbet bilimin dünyasını - veya birinci derecede niteliklerin oluşturduğu dünyayı- yegâne gerçek dünya olarak kabul eder. Onca madde, asıl gerçektir. Madde bizim algı ve düşüncemizden bağımsız olarak vardır. Hatta o, algılarımızın, düşüncelerimizin ve zihnin kaynağıdır. O halde zihin, maddeden kaynaklanan ve ancak ikinci derecede ortaya çıkan bir varlık olmaktadır. Veya bazan söylendiği gibi, zihin "epifenomenal" bir varlıktır. Abartılmış bir dille ifade edilecek olursa, madde yegâne gerçektir.

Pekâ.â, madde nedir? Eski maddeci için bu sorunun cevabı oldukça kolaydı. Şöyle ki, dünya, küçük cisimlerden veya bilya topu gibi bir-biri üzerinde karşılıklı etki eden küçük parçalardan meydana gelmiştir. Kısacası dünya, bir tür makina veya mekanizma olup onun minyatür bir modelini yapmak mümkündür. Bu apaçık mekanik olan dünyada anlaşılmayan veya esrarengiz olan herhangi bir şey yoktur. Bu dünyada hüküm süren kanunlar tam anlamıyla bilinebilir. Bu kanunların bir çoğu, eski maddecinin gözünde, zaten bilinmekteydi. Geride yapılacak şey, başarılı oldukları kanıtlanmış bilimsel yöntemler yardımıyla daha çok sayıda kanunu bulup ortaya çıkarmak olmalıdır.

Madde dünyası hakkındaki bu basit ve gününü doldurmuş düşünce, bugün artık bir yana itilmiştir. Küçük cisimlerin veya parçaların yerlerini, hiç de parça yapısında olmayan elektronlar almıştır. Nedensellik kanununun yerini ise, istatistiksel ortalamaların formülleri almıştır. Zaman ve mekân da dahil olmak üzere kesin ve sağlam gibi görünen bütün kavramlar, artık minyatür modelleri yapılamayan apayrı kavramlara dönüşmüştür. Bu gidişin nereye varacağını kimse bilemez. Varolan bilimsel kavramlarımızın, zamanı geldiğinde başka kavramlara dönüşmeyeceğinden hiç de emin olamayız. Bu yüzden, gerçek anlamda varolduğu haliyle dünya hakkında bir bilgiye sahip olduğumuzu

söyleyemeyiz. Bazı bilim adamları, şu şekilde bir paradoks öne sürmektedirler: Kendi ölçülerimiz hakkında bir bilgi sahibi olmamıza rağmen, onların neleri ölçtüğü hakkında hiçbir fikrimiz yok gibidir.

Maddeciliğe karşı çıkanları, bu tür düşüncelere geniş yer verirler. Buna rağmen bu felsefeyi bir yana itmek pek o kadar kolay olmayabilir. Maddeciliğin ana özelliği, çürük bir bilimsel anlayışa bağlı kalmaktan çok, bilimin ortaya koyduğu dünyanın yegâne gerçek dünya olduğunu benimsemiş olmasıdır. Bu görüş hâlâ geniş ölçüde kabul görmektedir. Herkesce bilindiği gibi, bilim adamı, fizik dünyanın karakterini bildiğini artık iddia etmemekte ve köklü değişiklikler için hazır beklemektedir. Hatta o, "madde" ve benzeri kelimeleri bile bir yana itmeyi arzu ediyor olabilir. Ne var ki kelime değişikliğini, köklü ilke ve davranış değişiklikleri ile karıştırmamak gerekir.

Maddeciliğe yapılan itirazlar bundan daha derinlere gitmek zorundadır. Maddeci görüşe göre duyum – ve düşünce dediğimiz şey– madde dünyası diye adlandırabileceğimiz varlığın bazan bir ürünü bazan da bir yansımasıdır. Şüphesiz yansıma –kelime üstü-kapalı olmakla birlikte– maddî dünyanın neden olduğu bir sonuç veya olgu olabilir. Bizim açıklamak zorunda olduğumuz şey, bir sebebe dayanarak meydana gelen olayın nasıl olupta madde dünyasının bilgisi olabildiğidir. Daha genel bir ifadeyle, temel özelliği ne olursa olsun, maddî dünyanın nasıl bilinebileceğini kendimize sormak zorundayız. Eğer burada, ötesine geçemeyeceğimiz bir gerçekle karşı karşıya bulunduğumuz söylenirse –ki bu oldukça dogmatik bir ifade olur– açıklanmamış bir muamma ve her şeye inanma gücümüzü son noktaya kadar zorlayan bir mucize karşısında bırakılmış oluruz. Filozoflar ilke olarak açıklanmayan muammalardan hoşlanmazlar. Söz konusu bu muammayı da başkalarına tercih ederek kabul etmeleri için ortada bir sebep görmek çok zordur. Bu şekilde hareket eden filozofların, bu muammaları bir yana itebileceklerini görmek ise büsbütün zordur.

Fakat biz, burada maddeciliği reddetmeğe çalışmıyoruz. Şüpheye yer bırakmayan bir şey varsa, o da şudur: *Maddecilik, din için en büyük tehlikedir.* Tehlikeli olmak, burada, maddeciliğin amacı olmaktadır. O, mahiyeti gereği böyle olmak zorundadır. Eğer maddî dünya, yegâne gerçek ise, Tanrı, olsa olsa yalnızca tâli derecede bir gerçek olur; bu da onun Tanrı olmaması anlamına gelir. Hatta maddecilik, bir çeşit din olarak fonksiyon icra edebilir; fanatiklik v.b. gibi sapıklıklar ona da musallat olabilir. Onun esas itibarıyla ve açıktan açığa Tanrı-fikrini ka-

bul etmediğini ısrarla söylemek, apaçık olan bir hususu gereksiz yere açıklamak demek olur.

3. Fenomenalizm

Eğer maddeciliğin görüşünü bir felsefe olarak kabul etmiyor ve buna rağmen ortak duyunun karmaşık dünyasına benzemeyen homojen bir gerçek dünya arıyorsak, başvurulması gereken açık bu alternatif şu olacaktır: Doğrudan doğruya duyu organlarımıza gelen ve düşünce tarafından bozulmamış olan verilere güven içinde dayanmak. Duyum ve algılarımızın nedenleri ile ilgili bütün gereksiz karmaşıklıkları bir yana iterek dünyanın, gördüğümüz, iştiğimiz dokunduğumuz ve kokladığımız şeylerden ibaret olduğunu cesaretle söyleyelim. Diyelim ki, bunların dışındaki her şey –geleneksel felsefenin ölümsüz ruhları, akledilir tümeleri ve bilinmeyen cevherlerinden tutunuz da bilim adamının cisim ve elektronlarına varıncaya kadar her şey– türetilmiş varlıklardır; yani bir anlamda tam gerçeklikleri olmayan varlıklardır. Bütün bunlar, bu gölüşe göre, eğer kelimelerin neden oldukları karışıklıklardan ve tamamen bizce bilinmeyen bir durumdan doğmuyorsa, ihtimaldir ki, göreceğimiz, işiteceğimiz ve dokunacağımız şeyleri daha keskin bir biçimde önceden tahmin etmemize imkân veren yararlı düzenlemelerden ibarettir. Söz gelişi şu masaları gördüğümüzü, zil sesini duyduğumuzu söyleyebiliriz. Ancak şu temel gerçeği de unutmamak gerekir ki, gördüğümüz şey, renklerden; işittiğimiz ise sestten ibarettir. Yalnızca ikinci derecedeki nitelikler –eğer onlara görünürdeki büyüklükleri, şekilleri v.s. yi de katarsak– doğrudan doğruya duyu organlarımıza sunulmaktadır. Bu niteliklerden bazan üstü-kapalı bir biçimde ‘duyumlar’ olarak sözedilmesine rağmen, onlara sadece duyu-verileri de diyebiliriz.

Dünyanın, duyu verilerinden meydana geldiği ve diğer bütün şeylerin bunlardan türediğini kabul edenler, fenomenalistler olarak tanınmaktadır. ‘Fenomen’ (Phenomenon) kelimesi, Yunancada ‘görünen şey’, ‘görünüş’ demektir. Fenomenalizme göre, görünen şey, doğrudan duyu organlarınca alınan şeydir; yani duyu-verileridir. Bu teorisin klâsik temsilcisi David Hume’dur. Fakat günümüzde Hume’un izinden gidenler, daha kılı kırk yarar bir tutum içindedirler.

Şu sıralarda fenomenalizm, öyle görünüyor ki, bir bulut altındadır. Bazan en taviz tanımaz tecrübeciler bile fenomenalizmin artık öldüğünü söylemektedirler. Isiah Berlin, “Mind”^{*} dergisinde fenomenalizmin ce-

* İngilterede yayınlanan bir Felsefe ve Psikoloji dergisi.

naze törenini ilân eden ve onun huzursuz hayaletinin sükûna kavuşması için de bir şeyler yapan düşünür oldu. Her ne kadar fenomenalizmi savunanlar, tıpkı başka filozoflar gibi, sıradan insanların inandıkları şeylerden başka bir şey söylediklerini söylemekteyseler de, bu doktrinin ortak-duyuya ters düştüğü ortadadır. Hatta onun bilime daha da ters düştüğü söylenebilir. Fakat bu, bir hata olur. Şu bir gerçek ki, fizikçiler, teorilerini açıklayabilmek için mekânî modeller kurma ümidinden vazgeçmek zorunda kalınca, fenomenalizme yeni bir canlılık geldi.

Fenomenalizm konusunda son zamanlarda ince değişiklikler öne süren o kadar çok şey yazılmıştır ki, burada bu konuya yalnızca işaret etmekle yetinmek zorundayız. Fenomenalizmin sâdece ortak duyunun kabul ettiği sürekli cisimleri inkâr etmekle kalmadığı, aynı zamanda modern fizikçinin zaman ve mekânı doldurduğunu söylediği her şeyi (eğer onun iddialarını bu sözlerle ifade etmek mümkün ise) inkar ettiği kabul edilebilir. Fakat yakın dönemin fenomenalistleri, böyle bir ifade tarzını metafizik bir özellik taşıdığından ötürü reddedebilir ve kendi durumlarını linguistik bir açıdan ifade etmeği tercih edebilirler. Onların bu tutumları şöylece dile getirilebilir: Biz biri duyu-verilerine öteki de maddî nesnelere ilişkin olmak üzere iki türlü ifade kullanmaktayız. İkinci tür ifadelerle dile getirilen her şey, ilke olarak, birinci türden ifadelerle de dile getirilebilir. Buna aşağı yukarı benzeyen şöyle bir örnek verebiliriz: Bir komite hakkında söylenen her şeyi, o komitenin üyeleri hakkında söylenmiş kabul edebiliriz. Ohalde maddî bir nesne, akilyürütme yoluyla varılmış bir nesne (duyu-verilerinden çıkarılmış bir nesne) olarak değil, mantıkî bir yapı olarak telâkki edilmelidir.

Bu şekilde hareket ederek metafizik problemlerin içine girmeden geçip gitmenin mümkün olup olmadığı, bizi burada doğrudan doğruya ilgilendiren bir konu değildir. Fenomenalizm, tıpkı materyalizm gibi, her şeyi basite indirgeyen bir felsefe olup bu haliyle dikkate alınmaya lâyıktır. Bizim için önemli olan bu basite indirgeme işleminde maddenin gittiği yolda zihnin de gitmek zorunda kalışdır. Burada tıpkı madde gibi zihnin de mantıkî bir yapı olduğu söylenebilmektedir; yeter ki 'yapı'nın ne olduğu sorulmasın. Ruh hakkında söylenen her hangibir şey, ilkece duyu-verilerinin ve imajların diline çevrilebilir. David Hume'un oldukça metafizik bir nitelik taşıyan diliyle ifade edecek olursak, zihin, inanılmaz bir hızla birbirini izleyen, sürekli bir hareket ve akış içinde bulunan çeşitli duyuların toplamından başka bir şey değildir.

Kimimiz, bir dilden başka birine yapıldığı öne sürülen böyle bir çevirinin ilkece mümkün olup olmayacağından şüphe edebiliriz. Kimse

onun pratikte mümkün olduğunu öne sürmemektedir. Belli bir çabadan sonra yalnızca renkli şekillerden ibaret olan bir dizi nesnelere göremeyeceğimizden değil, bizden yana bir faaliyet olmaksızın söz konusu renkli şekillerin doğrudan algılanabileceğinden veya bir yanılmaya düşmeden bunlara duyu-verileri denip denmiyeceğinden de pekâlâ şüphe edebiliriz. Ayrıca duyularımızın farklı varlıklar olduklarını öne süren görüşün yanlış bir tahlile dayanan ve denysel kanıtlamayla desteklenmeyen metafizik nitelikte bir bâtil inançtan başka bir şey olup olmadığı da şüphe konusu olabilir. Hatta böyle bir felsefenin dünyaya ve kendimize ilişkin bilgimizin hakkını gözetmediğini, kendisinin bir felsefe oluşunun nedenlerini açıklayamadığını iddia edebiliriz. Ne varki, derin düşüncülerin büyük bir hassasiyetle üzerinde durdukları her hangibir felsefî anlayışı, kestirmeden giderek eleştirmek ve dogmatik bir biçimde reddetmek doğru olmaz. Burada bizim için önemli olan bir husus varki o da şudur: Eğer fenomenalizm, nesnelere ve zihnin varlığını inkâr ederek onların duyu verilerinden ve farklı duyum yığınlarından başka bir şey olmadığını öne sürerse, tutarlı olmak için Tanrının varlığını da aynı yolla inkâr etmesi gerekir. O, nesnelere ve zihni, mantıkî yapılar durumuna indirirse, Tanrı da mantıkî bir yapımdan başka bir şey olmaz; belki mantıkî bir yapımla bile olamaz. Görebildiğim kadarıyla, fenomenalizm, tıpkı materyalizm gibi, Tanrı inancına yer veren her türlü dinî anlayış için öldürücü bir tehlike oluşturmaktadır. Bu arada şunu da eklememiz gerekiyor: Fenomenalizm, yalnızca duyu organlarıyla algılanan şeylerin gerçek olduğunu açıkça öne süren bir öğretimdir. Ancak felsefede birleşme ve kaynaşmalar sonsuzca sürüp gittiği için, tutarlı olsa da olmasa da, maddî dünya söz konusu olduğunda fenomenalist olmak, bunun yanında duyularımızdan bağımsız olarak varolan bir zihin, veya zihinler, kavramla inanmak mümkündür. Berkeley'de en meşhur savunmacısına kavuşan böyle bir görüş, dinle tam bir uyum içindedir; fakat bu, burada üzerinde durduğumuz katıksız fenomenalizmden oldukça uzak bir felsefedir.

Aralarındaki farklılıklara rağmen, fenomenalizm ile materyalizm arasında ortak bir nokta vardır ki, o da şudur: Her ikisi de dünyayı şeylerin oluşturduğu bir yığından ibaret görür. Eğer saygısızlık etmiyorsam, kendimi şöyle ifade edebilirim: Her ikisine göre de, dünya birbirini izleyen "beş para etmez" şeylerden ibarettir. Eğer dünyamızı bir yığından veya farklı parçaların toplamından ibaret görür ve dikkatimizi bu parçalar arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaştırırsak, belki bilim felsefesine bir katkıda bulunabiliriz, fakat burada dinî inanca nasıl bir yer bulabileceğimizi kestirmek hiç de kolay değildir.

4. Platonculuk

Felsefi açıdan basite indirgenmiş hiçbir dünya görüşünün dinî şuuru tatmin etmek için yeterli olamayacağı apaçık ortadadır. Eğer içinde dinin de yerlabileceği bir dünya bulmaya koyulacaksak, maddî nesnelere ve duyuyverilerini daha Platoncu bir görüş içinde birleştirmemiz gerekir. Burada Platon'dan ne kadar yararlanabileceğimiz hususu, bizi şu anda doğrudan ilgilendiren bir konu değildir. Benim burada yapacağım yorumların bir kısmına birçok ilim adamı karşı çıkabilir. Ne varki, benim yapmak istediğim yegâne şey, Batıda dinin tarihini oluşturan "filozofların dünyası"nu ana çizgileriyle oıaya koymaktan ibaret olacaktır. Bu işi yaparken Mantık ve Matematikteki son gelişmeleri dik-kate almayacak, geleneksel olarak kullanılagelmiş ifâdeleri, duygusal ve üstü-kapalı olmalarına rağmen, hiçbir eleştiriye tabi tutmadan kullanacağım.

Maddî bir nesne –buna kısaca 'cisim' diyelim– kendisini bize dâima duyumlar veya duyu-organları aracılığı ile gösterir. Duyu-verileri, bir cismin görünüşleridir; cisim ise onlar kanabıyla kendisini sunan bir gerçek. O, duyum ve düşüncenin birleşmesi sonucu algılanır. Duyu-verileri işâretlerdir; cisim ise işâret olunandır. Genellikle veriler, cismin bozulmuş imajları, yahut yansımalarıdır. Cisim ise, verilerin aslı (orijinali) veya modelidir. Cisimsiz veri olmaz, fakat verisiz cisim olabilir. Cisim verinin varlık şartıdır. Veriler, cismin özelliklerini açıklar. Cisim, tek ve sürekli olduğu halde, verileri çok ve gelip geçidir. Cisim, akledilir olduğu halde veriler ancak duyu organlarına bağlı olarak ortaya çıkarlar. Cisim gerçektir; duyu-verileri ise, cisme nazaran, gerçek-değildir.

Bu görüşe göre, onlar gölge gibi, hatta düşlerde görülen imajlar gibidirler. Duyu-verileri dünyasından, veya değişmekte olan görünüşlerden, gerçek cisimlere geçiş, bugün ilk (veya 'aslı') diye adlandırdığımız nitelikleri belirleyen bir sayma, tartma ve ölçme işlemince yerine getirilir. Zihinsel olmakla beraber bu işlem, son noktada algılanabilir-lere dayanmak zorundadır. Modern bilimin de ortaya koyduğu gibi, bu işlem, bizi durgun ve katı cisimlerin bilgisine ulaştırmamakta, gözlemde bulunanın kişisel algılamalarından bağımsız olarak ölçülebilir şeyin bilgisine iletmektedir. Daha önce belirttiğim gibi, duyumlar yoluyla farkına varmayı, doğrudan bir algı olarak kabul etmediğimiz, ve onun nedensellik sürecinin bir sonucu olduğunu savunduğumuz sürece bir dizi yeni güçlükler ortaya çıkacaktır. Fakat şimdilik bunları bir yana bırakmak zorundayız.

Bu konuda, felsefi açıdan daha ciddi bir itiraz öne sürülebilir. Şöyle ki, biz, görünüşle gerçek arasında bir ayırım yaparak görünüşlerin gerçek olmadıklarını veya en azından daha az gerçek olduklarını sanmakla gerçeğin dereceleri olabileceğini benimseyen bir doktrine ortam hazırlamış oluyoruz. Bunun hakikaten anlamsız olduğu öne sürülebilir. Şeyler, daha çok veya daha az gerçek olamazlar; onlar ya gerçektir, ya da hiçbir şey değildir.

Bu konuyu burada tartışmaya gerek yoktur. Yukarıda işaret edilen "gerçek"e ilişkin her iki kullanım için de günlük dilde destek bulmak mümkündür. Biz, kelimeleri kullandıkları yere (bağlamlarına) göre anlamaya çalışmak zorundayız. Bağlamla konusu ise başlı başına bir felsefe problemidir. Anlaşılması kolay olmayan bir şeyin akledilir bir şeyden daha az gerçekmiş gibi işlem gördüğüne dikkat etmemiz gerekir. Burada "akledilir"le anlatılmak istenen şey, ölçülebilme ve matematik diliyle ifade edilebilme özelliğidir. Öyle görünüyor ki, bu görüş, birçok bilim adamı ve maddeci filozof tarafından benimsenmekte ve burada varolma ile gerçek olma arasında bir ayırım yapılmaktadır. Bu durumda bir şeyin var veya yok olduğunu söyleyebiliriz; fakat eğer o varsa, az ya da çok gerçek olabilir. Hatta "varolma"yı bile farklı anlamlarda kullanabiliriz. Fakat Platon'a dayanıp daha da ileri gidebilir ve oldukça zayıf bir varsayımdan yola çıkarak yalnızca duyular kanalıyla algılananların değil, değişebilen her şeyin anlama gücüne kapalı olduğunu, dolayısıyla akledilirlerin sürekli ve değişmez olmaları gerektiğini öne sürebiliriz.

Eğer bu son görüşü benimserseniz, cisimler dünyası asla akledilemiyen veya tam anlamıyla gerçek-olmayan bir durumda kalır. Gerçi bu dünya, duyu-verilerine nazaran daha kahçı olmakla beraber gene de sürekli olarak değişmekte veya oluşmakta, başka bir şeye dönüşmektedir. Başka bir deyişle, o, Platon'un düşündüğünden de çok varolma ile varolmama arasında yuvarlanıp gitmektedir. Ölçülerimiz, ne kadar matematiksel olursa olsunlar son noktada yine de duyularımıza dayanırlar. O halde bizim cisimlere ilişkin bilgimiz birçok yanılgıyı içeren görüşlerden ibarettir. Eğer gerçek bilgiye ulaşarak içimizdeki şiddetli arzuyu doyumak istiyorsak, gözlerimizi başka bir yöne çevirmemiz gerekir.

Böyle bir bilgiyi matematiğin dünyasından başka nerede bulabiliriz? Orada cisimleri anlamamızı sağlayan ölçülerin, sayıların, şekillerin ve büyüklüklerin kendilerini inceleyebiliriz; koyunları sayma yerine nu-

maraları sayabiliriz. Tamam olmayan şekillere varmak yerine, tam bir üçgeni, küpü, kareyi oluşturan şekillerin hakiki özelliklerini bulup çıkarabiliriz. Bir ölçme memurunun dünyasından matematikçininkine geçtiğimiz zaman sağlam bilgiye ulaşmış oluruz. Gök varlıklarının düzensiz görülebilen hareketlerini anlatmaya çalışacak yerde, hareket eden cisimle birbirleriyle olan ilişkilerini matematiksel olarak ele alabiliriz. Madde dünyasındaki kopyalarının değişmelerinden etkilenmeyen, varlık alanını geldikten sonra artık yokluk alanına geçmeyen, kısacası hakikaten zamanla kayıtlı ve sonlu olmayan form ve hareketlerle meşgul olabiliriz. Bu yolla, akılla bilinebilen ve gerçek anlamda varolan bir dünya hakkında hakiki bilgiye ulaşabiliriz. Nasıl cisimle dünyası duyu-verileriyle alınan imajların akışı içinde idrak konusu olan her şeyin şartı ve izahı ise, değişmeyen dünya da, cisimlerin değişen dünyasında idrak edilen her şeyin şart ve izahıdır.

Ne var ki, bu matematiksel dünya bile birlik için, sistem ve idrak için içimizde duyduğumuz arzuyu tatmin edememektedir. Matematikçinin düşünce dünyası, kanıtlanmamış varsayımlara dayanmaktadır. O, duyularla çok yakından ilgili olup, görülebilir diyagramlar hakkında düşünmemekle beraber onları kullanmadan da edememektedir. Hatta onun matematiksel şekil ve hareketleri bile –eğer gerçekten onların var olduklarını söyleyeceksek– ne tamamen tecrübe ne de tamamen akılla kavranabilen zaman ve mekândan ayrılamaz. Dolayısıyla matematikçi, hâlâ çokluğun dünyasıyla uğraşmaktadır. Eğer matematikçi yeterli bir anlama derecesine ulaşacaksa, varsayımlarını, tanımlarını ve onların birbirleriyle olan münasebetlerini yakından incelemek zorundadır. Tümellere, Platon'un "saf formlar" veya "ezelî idealar" diye adlandırdığı şeylere, yani birlik'in, üçgenin bizzat kendisine geçmek zorundadır. Söz konusu Formlar, çok değil tektirler. Üçgenlik, bütün matematiksel cisimlerde ve hatta bütün matematiksel imajlarda hep aynıdır. Yalnız Formlar gerçek anlamda akledilir varlıklar olup, onlar başka bütün varlıklardaki akledilirliğin de kaynağıdır. Formlar, Platon'a göre, en son gerçekler olup hiçbir duyuma ihtiyaç duymaksızın sırf akılla kavranırlar.

Bu durumda burada, cisimler imajlar ve nesnelere dünyasının ötesinde bir dördüncü dünyaya daha sahip bulunuyoruz. Bu, sırf akılla kavranan sâf, ezeli formların, gerçek akledilirlerin dünyasıdır. Form, kendi varlığında tektir; bununla birlikte bir değil birden çok form vardır. Genede onları tek bir sistem içinde görmek ve onların sistematik birliğinin ilkelerini kavramak zorundayız. Platon, ilkeyi "İyinin For-

mu"nda veya "kendi-başına İyi" dediği şeyde bulur. Bu ilkenin, "diyalektik" dediği mantıksal bir düşünme süreci ile anlaşılabilceğine veya hiç değilde ona bu şekilde yaklaşılabileceğine inanır. Oluşun aşını veya topyekün gerçeğın bir modelini, hiçbir şarta tabi olmayan şartını, nihâi sebep ve açıklamasını, geride kalanların özünü hep bu İyi'de buluruz.

Duyum dünyasının imajlarından İyi Formuna doğru olan bütün bu yükseliş, temelde zihinsel olup, nerede ise, en yüksek basamaklarında saf bir mantık görünümüne bürünür. Anlatıldığına göre, Platon, haika İyi hakkında bir konferans verdiği zaman kendisini dinlemeye gelenleri hayal kırıklığına uğratmış; çünkü o, tıpkı bir modern mantıkçı gibi, matematiksel sembollerle görüşlerini anlatmış. Oysa Platon açısından bütün bunlar bir başka nedenden kaynaklanmaktaydı. Felsefenin zorunlu kıldığı zihin eğitimi çetin ve uzun zaman alıcıdır. Fakat bu eğitimle at başı yürüyen pratik ve ahlâkî eğitimin de daha az zor olduğu söylenemez. İyi Formu, hayatta bir yol-gösterici olduğu kadar gerçeğın bir açıklamasıdır da. Gene bize söylendiğine göre, İyi Formu, bilginin ve hatta oluşun ötesindedir. Gene Platon, bize en derin düşüncelerini yazıya dökmeyeceğini haber vermektedir. Diyalektik süreç sonunda bazı kimselere aşkın gerçek beklenmedik bir tarzda kendisini gösterebilir. Ama orada kelimeler yeterli, ve hatta gerekli, değildir. Eğer burada kelimeler kullanılacaksa, onlarla ortaya konan ifadelerin şiir ve mitoloji diline göre olması gerekir. Görülüyor ki, Platon'un, kendisini izleyenlerce daha sonra geliştirilen bir de mistik yönü vardır. Fakat bu durum, onun felsefesinin, mantıkî düşünmenin bir parçası olarak kabul veya reddedilmesi gerçeğine bir zara getirmez.

Bütün bunların hepsinin bir takım hünerli düzenlemelerden ibaret olduğu öne sürülebilir. Bir anlamda öyledir de. Fakat onların bugün bile başvurmak zorunda kaldığımız düzenlemelerden pek farkı yoktur. Bu görüşün yankıları, bugün hâlâ devam etmektedir. Santayana ve Whitehead gibi düşünürlerin felsefelerinde bu, yankıdan da öte bir şeydir. Sanırım şu konuda anlaşabiliriz: Platon, matematik ve felsefenin yeni yöntemlerinden çok şey beklemektedir. Bu, belkide burada doğar bir fikir heyecandan ileri gelmektedir. Eski Yunanistanın ihtişamını pek azımız yeterince farkedebilmekteyiz. Söz konusu ihtişam, barbarlığın vahşetinden ve bâtil inançından hür insanların denetiminde bulunan ve akla yatkın olan bir dünyaya geçti; düzensizlikten düzene gidişti. Bu geçiş tam olmadı; zaten hiçbir zaman tam olamazdı da. Akla verilen büyük önem, ve sâdece bilimde değil, ahlâk ve siyâset alanında da baş dön dürücü ilerlemelerin olabileceğine dair inanç, kimseyi hayrete

düşürmemelidir. Böyle bir ümit belki de asla ölmedi. Newton'un buluş-
larında, Aydınlanma Çağı Avrupasında yeniden kuvvet kazandı. Kim
bilir, belki bugün de böyle bir ümide sahip olmayı çok isterdik. Bu,
Platon'u felsefe ve matematikten çok şey beklemeye ileterek sınırlı
anlamamızın ötesine geçmeye götürdü ve filozofları, duyumlardan öte
sâf akılla kavrananabilen bir dünya düşünmeye sevketti ise, onu (ümidi)
küçük görmemiz için bir sebep teşkil etmez. Zayıflığına ve üstü kapalı
yanlarına rağmen (zaten kendisini bunlardan tam anlamıyla kurtarabil-
miş bir felsefe var mı ki) Platon felsefesinin "dügümleri yontarak gerçeği
ortaya çıkarma" çabası, bugün bile insan zihninin en büyük başarı-
larından biri olarak ayakta durmaktadır.

5. Felsefe ve Din

Fenomenalizm ve materyalizm, dinin ne kadar aleyhinde ise, Pla-
ton felsefesi de o kadar lehindedir. Aslına bakılırsa, Platonculuk bir
felsefe olduğu kadar dindir de. O, en azından daha sonra mistik yönden
gösterdiği gelişmelerle Hıristiyanlığın geçişini oluşturmuştur. Bunu,
özellikle geleneksel teolojinin gideceği yönü belirlemede çok emeği geç-
miş olan St. Augustine'de görmekteyiz. Aristoteles'in aktardığı ve Tho-
mas Aquinas'ın şekillendirdiği - ki burada kazanç kadar kayıp da söz
konusu idi - bu felsefe, Kilisenin resmî felsefesi haline geldi. Reformcu-
ları, nazarı düşünceden çok ahlâkî düşünce harekete geçirmekte ve dinî
konularda kılı kırk yarmalar, onları neredeyse boğacak gibi olmaktaydı.
Fakat genede onlar, Teslis ve Enkarnasyona ilişkin nazariyelerin mer-
kezinde yeralan ve hiç şüphesiz Platon'cu formların doğrudan bir geliş-
mesi sonucu ortaya çıkan felsefî cevher ve öz kavramlarını yerleştirdiler.
O gün bu gündür felsefe hep kendi bağımsız yolunda gitti. Bilimin geliş-
mesine ayak uydurmak için gösterilen çabada elde edilen başarıları onun
lehine kaydetmek gerekir. Bu başarılar, Platon ve Aristoteles için müm-
kün olandan daha çok bir bilgiye dayanmaktaydı. İlâhiyatçılar, çok
kere ya bu başarıları kötü göstererek Thomas Aquinas'a dönmeği ar-
zuladılar, ya da felsefeyi tamamen bir yana iterek yollarına devam et-
tiler; yahut felsefede kendilerine uygun düşen tarafları seçmeye koyul-
dular. Belki bu, insafsızca bir hükümdür. Dinin ayakta durmak veya
düşmek için her hangibir felsefeye ihtiyaç göstermediği görüşü hakkında
söylenecek bazı şeyler vardır. Ne var ki, rasyonel olduğu sürece ilâhiyat,
eğer felsefî bir savunmadan yoksunsa, zayıf bir durumda bulunuyor
demektir. Eğer o, kendisini ciddi ve rasyonel bir tenkid karşısında ayak-
ta duramayan felsefî delillerle - daha da kötüsü felsefî safsatalarla - sa-
vunacak olursa, o zaman durumu daha kötü olur.

Dini görüş açısından Platon'cu felsefenin çekiciliği, bu felsefenin, madde, duyular, zaman ve mekânın ötesinde varolan değişmez ve ezeli bir hakikat hakkında bilgi verdiğini iddia etmesinden ileri gelmektedir. Ne var ki, çağdaş felsefenin her gün biraz daha çok reddetmeye yöneldiği de gene bu iddialardır. Hatta böyle bir hareketi başlatanın Aristoteles'in kendisi olduğu söylenebilir. Çünkü Formaların bağımsız varlığını ilk inkâr eden o idi. Fakat hocasına yönelttiği itirazlara rağmen, Aristoteles, çoğu kez aynı şeyleri söyleyerek sözlerini bitirmektedir. Sâf akılla kavranan ma'kul küllîler, veya Formlar, özler, ya da cevherlerin varlığını kabul ettiğimiz sürece, maddi ve duyularla algılanan dünyanın dışında mı, yoksa içinde mi oldukları konusu din için pek de önem arz etmeyecektir. Ancak, bunların tumturaklı saçmalıklardan ibaret olduklarını ve muhteşem "özlerimiz" in, birbirlerine benzeyen nesnelere verilen adlardan başka bir şey olmadıklarını söylersek, o zaman kendimizi zaman ve mekân içinde yer alan ve yalnızca duyularla algılanan bir dünya içine kapatmış oluruz ki, böyle bir dünyada, mantîken, Tanrıya yer kalmaz.

Bütün bunlardan söz ederken zihin veya ruh hakkında, yahut onun, hakikatın çeşitli mertebelerini bilebilme tarzı hakkında hiç bir söylenmedi. Platonculuk, "gerçekçilik" denen düşüncenin bir şekli olsa gerek. Genel olarak ifade edilecek olursa, bilgi elde etme yolunda zihin tarafından ne ortaya konursa konsun, bilginin, gerçeğin doğrudan doğruya alınan bir "görüntü"sü olduğu sanılmaktadır. Zihinle zihnin konusu olan nesne arasındaki yakınlık dikkate alınarak bunun mümkün olduğuna inanılmaktadır. Ruh, durmadan değişmekte olan duyu organları ile algılanan nesnelere haberdar oldukça kendisi de değişken olur; o, ezeli ve akledilir varlıkların farkında olduğu sürece de, ezeli olur. Eğer ezeli olan gerçek olursa, ruh, düşüncede ve eylemde ezeli varlıklara yönelmişçe tam anlamıyla gerçek sayılır. Topyekün hakikatın, bilginin ve oluşun kaynağı olan, buna rağmen gene de bütün bu ıların ötesinde bulunan ve her türlü kayıttan mustakıl olan İyilik Formu, eğer söylenenlerden daha fazla bir şey ihtiva etmeyecekse, Tanrıya nazaran daha eksik olacaktır. Yukarıya, kendi ufkunun ötesine doğru gerilen insan ruhu ise, akledilir Formlar düzeninin mermer cephesine pek de güvenilir olmayan bir şekilde asılmış gibi görülebilir. Fakat mutlak Form, sadece mutlak anlamda gerçek olmakla kalmayıp aynı zamanda mutlak akıl ise -ki bu doktrin daha mistik gelişmelerde böyle bir hal alır- o zaman biz, gerçekten dindar insanın yalnızca kafasını değil, kalbini de doyan bir felsefeye sahibiz demektir.

Dindar düşünürlerin çağlar boyunca şu veya bu türden bir Platonizmin peşine düşmelerinde hayret edilecek bir şey yoktur. Çeşitli görünümelerde ortaya çıkan bu felsefenin *ana felsefe* olduğu öne sürülmekte, bazıları onu hem doğuda hem de batıda gördüklerini dile getirmektedirler. Buna rağmen, bugün dinin içinde bulunduğu kötü durumdan kısmen de olsa çağdaş felsefenin bu Platonizmi sorguya çekmesi sorumludur. Sonlu zihinlerimiz sayesinde duyum ve maddeye dayanmak zorunda kalışımızla mutlak hakikat hakkında bilgi elde etmemiz mümkün müdür? İlâhî Platon'un belâgatına kapılıp gitmeden önce, kendi sınırlı imkânlarımızla düşünmek ve böyle bir bilginin nasıl mümkün olacağını kendimize sormak görevimiz değil midir? Bu soru, eski Yunanlıları bugün bizi rahatsız ettiğinden daha az rahatsız etmekteydi. Fakat şu bir tarihi gerçektir ki, Platon tarafından kurulan ve müsamaha tanımaz Kilisece yıkıldığı güne kadar bin yıl devam eden Akademi, sonunda bir tür şüphencilğe yöneldi. Sayısı pek fazla olmamakla birlikte bazı kişiler, kendi bilgimiz hakkında sorular sormamızın şaşkınlıktan başka bir şey olmadığını söylemektedirler. Ferdî insan ruhu ve aklın karşısında vahye ihtiyaç olduğu hususu üzerinde duran Hıristiyan ilâhiyatı, bu soruların ortaya atılmasını teşvik etmiş olabilir. İlmin gösterdiği gelişmeler ise bu yolda araştırmalar yapılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Modern düşünce tam anlamıyla yanlış bir çizgi üzerinde olsa bile -ki bu çok güç bir iddia olur- biz sadece bilinen dünyanın karakteri üzerinde değil, bilen zihnin tabiatı üzerinde de durmaya zorlanmaktayız.

Bütün bunlardan sonra "filozofların dünyası" diye bir şeyden bahsetmek belki de bir hata olacaktır. Hepimizin farklı açılardan baktığı ve bilmeğe çalıştığı bir tek dünya vardır. İnsan ise bu dünyanın bir parçası. Fakat öyle bir parça ki, öteki parçaları ve hatta bütünü bildiğini öne sürmekte. Belki de felsefenin ilk işi, bu iddiayı incelemek ve böyle bir iddiada bulunan, yanılabilen varlıkların güçlerini belirlemek, onların nereye kadar gidebileceklerini inceleme konusu etmektir.